Szegedi Gárgyánok

Szeptember elsején visszatérnek az alsóvárosi kolostorba a ferences barátok. Az eddigi balástyai plébános, P. Sztankai István O. F. M. helyet cserél dr. Lénárd György szentszéki bíróval. 1986 óta alsóvárosi plébánossal, akinek elévülhetetlenek érdemei az ősi rendháznak az egyház számára való visszapörlésében.

Szent Ferenc fiai

Még Assisi Szent Ferenc (1182–1226) életében Magyarországra jöttek rendjének hittérítői. Az első hazai rendtartomány Szűz Máriát kapta védőszentül, ezért *máriánusoknak* nevezték őket. Szegedre talán már a tatárjárás után eljutottak, de oklevél először 1316-ban említi rendházukat. A mai Palánk helyén álló templomukat a Szentháromság tiszteletére emelték; ennek emléke a legrégibb szegedi utcának, a Szentháromság utcának (a mai Hunyadi János sugárútnak) neve: ez kötötte össze a régi Palánkot Alsóvárossal. Amikor a ferencesek szigorúbb, az alapító Szent Ferenc szegénységi eszményéhez visszatérő *(observans)* ága Cesarini Julián pápai legátus döntése (1444) ellenére nem vehette birtokába a palánki rendházat és templomot, Alsóvároson épített magának. Lukács Zsuzsa legutóbbi kutatásai bizonyították, hogy a mai kolostor alapfalai már 1459-ben állottak, hiszen erre vonatkozott Mátyás királynak hetivásárt engedélyező oklevelében az utalás: *ante claustrum Beate Marie virginis* (a Boldogasszony rendháza előtt). Ugyanezekben az években kezdték építeni, és 1503-ban fejezték be Havi Boldogasszony templomát.

Cseribarátok

Szegedi Kőrös Gáspár (1500–1563), Nádasdy Tamás nádor udvari orvosa 1555. július 4-én kelt levelének jóízű anekdotáját így kezdte: „Egyszer volt egy szegény, nyomorult bűnös embör; nagyhétbe az cseri falábú barátokhoz megyön gyónni." A fatalpú sarut viselő ferenceseket némelyek szerint vörhenyeges, cserfakéreg színű csuhájuk alapján neveztec*seribarátnak* a nép. Újabb magyarázat szerint a Temesvár melletti Cseri községben 1366 és 1478 közt működött kolostoruk, s innen kapták nevüket az obszervánsok (kapisztránus) barátok.

A török a hódoltsági területen más papot nem tűrt meg, csak a maga derviseihez hasonlóan szegény barátokat. De ők is sokat szenvedtek, különösen a hódoltság elején és a végén. 1552-ben Szegedi Tamás, Szatmári László, Liptai Bernát és Liptai Ferenc – ahogyan Telek József írta 1772-ben – „az igaz hitért vérekkel [vérükkel] festették a szögedi mezőket s határokat." A fölszabadító harcok idején, 1684-ben Filep Andrást (korábban tartományfőnök, ekkor szegedi házfőnök) „kínzó eszközökre húzták, a feje körül abroncsot vontak, s azt ékekkel szorongatták", hogy az ostromlott Szeged élelmét árulja el. Nemegyszer tüzes vassal, éheztetéssel, szomjaztatással, lovakhoz kötéssel vallatták a barátokat. Nagy János házfőnököt, néhány rendtársát és a szegedi magisztrátus több tagját már kikísérték a városon kívülre, vállukon karóval, hogy nyársra húzzák őket, majd az utolsó pillanatban megkegyelmeztek nekik – váltságdíj fejében. Tizennégyen voltak. „Az kikért sok summa kincset kellett adnunk" – panaszolták 1686. február 4-én a szegediek az udvari kamarának. A gvárdiánnak a török hadmozdulatokról adott jelentései nagyban segítették a fölszabadító seregeket.

A lélek és a test orvosai

A közbülső, békésebb időkben a török megtűrte a barátokat. Ezért 1525-től 1701-ig a csanádi püspökök a szegedi ferences házfőnököt bízták meg általános helynökünknek (vicarius generalis); a szegedi barátok nem csak a Város, hanem a környék lelki, sőt testi gondozását is végezték. A barátok terjesztették el a malária elleni orvosságként a táj jellegzetes növényévé vált fűszerpaprikát.

Mi sem jellemzőbb, mint a töröktől, végvári vitézektől egyaránt sanyargatott nép vallomása. A tápaiak 1641. május 4-én természetbeni adójukat az udvari kamarának e levél kíséretében küldték meg: „Eddig is régen elpusztultunk volna, ha a római egyháznak szent Ferenc életű páterei nem tartottak volna bennünket, mert töröknek az nagy kívánságát meg nem tudjuk ótani [elhárítani]; más az, hogy mindenütt, ahol jobb helyet aránzanak [ígérnek], kálvinista vallások vagynak."

Gárgyánok

Jellegzetesen szegedi, sőt alsóvárosi, alsótanyai vezetéknév a Gárgyán. A mostani telefonkönyvben is nyolc *Gárgyán* és hat *Gárdián* található. Első előfordulása elég kései: Balla Antal 1776. évi várostérképéről, Alsóvárosról Csongor Győző a *Gordián* névváltozatot három keresztnévvel (Mihály, Imre, István) olvasta el. Inczefi Géza az ásotthalmi Kissor környékén levő *Gárgyán hegye* kapcsán idézi 1779-ből *Gardian Imre*, 1824-ből *Gardány hegye* alakot. Tálasi István 1981-ben föltételezte, hogy e név bizonyos változatai (*Gorgyán, Gordián, Gorda* stb.) Szent *Gordianus* mártír nevéből keletkeztek. Kecskeméten a Homoki kapuban a 18. század végéig álló kápolnában az ő szobra állott, s május 10-i névünnepén tartották a Gordián-napi vásárt.

Ha bizonyos névkeveredéssel számolunk is, a mi Gárgyánunk más eredetű. A latin *guardianus*-ból, a magyar *gvárdián*-ból ered: ez máig a nagyobb létszámú ferences rendházak főnökének (jóízű régi magyarítása szerint a *papgazdának*) a neve. Ugyanúgy terjedt el, mint a szintén sajátos, de fölsővárosi vezetéknév, a *Dékán(y)*, amely eredetileg sekrestyést, később céhbeli tisztséget jelentett, s már az 1522-i tizedjegyzékben háromszor is előfordul.

A szegedi gvárdiánok névsorát az alsóvárosi plébánián üveg alatt őrzött táblázat tartalmazza. Ellenőrzésére, kiegészítésére két másik forrásunk is van Ordinansz Konstantin (maga szintén gvárdián két ízben is) 1831-ben a Grünn Orbán örököseinek könyvnyomtató műhelyében készült, hosszú című könyvecskéjében és a *Szeged története* első kötetének (1983) Szakály Ferenc írta fejezetében. Ordinansz Konstantiné a maga koráig, 1830-ig terjed, és sok elírás, pontatlanság nehezíti használatát. Sajnos, Szakály Ferenc összeállítása csak a 17. századról, az 1602 és 1686 közti időről szól. E különben alapos jegyzékben is van ellentmondás (pl. 1679-re három gvárdiánt is megnevez), és nem tudja megkülönböztetni Szegedi Jánost Szegedi Ferenctől.

Vezetékneveink kialakulása

Sokszor nem is könnyű a nevek azonosítása. A magyar vezetéknevek (német tükörszóval: családnevek) ugyanis a 16–17. században kezdtek kialakulni, megszilárdulni. Ezért nem ritka, hogy ugyanazt a személyt két vezetéknéven is említik. Pl. 1656-ban a gvárdiánt a rendházi jegyzék Szlávity Jeromosnak, Ordinansz Konstantin Nándorfejérvári Jeromosnak írja. A kétféle elnevezés jól tükrözi a vezetéknévadás módjait: az egyik Jeromos atyának származását (szláv, vagyis horvát, közelebbről bunyevác, itteni szóval dalmata lehetett, mint Dugonics András) vette alapul, a másik meg az illetőségét: vagy Nándorfehérvárott (a mai Belgrádban) született, vagy az ottani rendházból került ide.

Különösen az első gvárdiánok neve utal előző működési helyükre: Újlaki Péter (1531), Eszéki Sebestyén (1542), Gyöngyösi János (1579), Gyöngyösi Imre (1626), Jászberényi Gáspár (1647), Kolozsvári Bertalan (1651) bizonyára ilyen eredetű. Az említett Szegedi János (1669) és Szegedi Ferenc (1675) vagy Salgótarjányi András (1586), Zsadányi Márton (1660), Miskey Pál (1661), Kecskeméti Gellért (1677) valószínűbben szülőhelyükről vették vezetéknevüket. Jellemző e két névadási mód keveredése: Gyöngyösi Pócsi Mihály (1589) bizonyára Pócson (Máriapócson?) született, de a gyöngyösi rendházból kerülhetett a szegedibe. Akár Kulcsár Gergely (1668, 1673), akit a rendi jegyzék is, Ordinansz is csak e kételemű néven említ, de Szakály háromeleműként így ír: Gyöngyösi (Kulcsár) Gergely. Táblázatából kiderül, Szeged előtt 1656 óta valóban Gyöngyösön volt gvárdián, sőt innen 1676-ban szintén oda tért vissza. A 18. századi vezetéknevek már megszilárdultak: kevés köztük a helynévi eredetű, több a foglalkozásról (Hajdú, Molnár, Sütő, Kovács, Csapó stb.), testi-lelki tulajdonságról (Fekete, Nagy, Kiss, Boldog stb.) keletkezett, keresztnévi (Fülöp, Kázmér, Gyárfás, Domokos stb.) vagy egyéb eredetű.

Szegedi mondák

Bálint Sándor *Szegedi szótár*-ában a *vörös gárgyán* címszó alatt ezt olvassuk: „Melicher János híres, mondaivá lett alsóvárosi gárgyán népi neve." Melicher János (a rendházi jegyzék szerint keresztneve Nepomuk) háromszor volt házfőnök Szegeden: 1832–1847, 1853–1858 és 1864–1872 között. Kár, hogy mondájáról nem tudunk bővebbet.

Beck Pista meg *Gyalogközök a régi Szegeden* című cikkében (Szegedi Napló, 1906. máj. 13.) a sikátorszerűen szűk közökhöz fűződő babonás hiedelmeket számba véve azt írta: „Az alsóvárosi Gvárdián közben pedig többször fejetlen barátot láttak járkálni." A Gárgyán köz a Szentháromság utcából nyílt, de pontos helyét már nem tudjuk.

Alsóváros jubileuma

Egy éve e hasábokon emlékeztettem arra, hogy 2003-ban lesz fél évezrede az alsóvárosi templom fölépültének, s ezt a jeles évfordulót a Városnak méltó fölkészüléssel kell megünnepelnie. Helyre kell állítani a templomot, a rendházat, ez utóbbiban be kell rendezni az egyházművészeti múzeumot és *a ferences szellem megigézettjének*, Bálint Sándornak emlékszobáját. Az idei havibúcsúkor megalakult a jubileumi emlékbizottság, amelynek már tagja az új gvárdián, P. Sztankai is. A ferencesek bizonyára lelkesen teszik magukévá a korábban kidolgozott elképzeléseket, és a Város, az állam, a rend kül-és belföldi segítségével a másfél évtizedes programot sikerül megvalósítani.

Vajha megérhetném!

PÉTER LÁSZLÓ

SZ. LUKÁCS IMRE

Melánka boldog

Az öregasszony összekulcsolja a kezét. Ülünk a tiszta, szép lakásban és beszélgetünk. Gyakran sír is özv. Szabó Istvánné, az ősz hajú, ráncos homlokú, zömök Melánka.

– Újvidéken születtem már hetvenöt esztendeje, igen szegény családban, apám fűrészgéppel dolgozott, anyám meg mosónő volt negyven évig. Hamar munkába álltam, már tizenhárom évesen cipősarkokat készítettünk a gyárban. Hiába óvott volna anyám, a szükség rákényszerített. Most is emlékszem az első fizetésemre, hetente kaptuk a bért, s az nagy pénznek számított... Ruhát, cipőt kaptam, kezdtem már lánykodni, s tizenöt évesen mulatságba jártam, kocsmában tartották a bálat. Na, hamar férjhez mentem, ám az uram katonáskodott, megsebesült, és hamar meghalt. Ott maradtam a kislányommal.

A második férjem ott katonáskodott Újvidéken, s a bálban addig-addig jártuk a csesztont, meg a simit, hogy házasság lett a vége, pedig én öregebb voltam. Az ő szülei itt laktak Magyarországon, s nekünk meg akkoriban el kellett jönnünk Újvidékről, mert a politika úgy fordult, s bár tartottak még a harcok, én a kislányommal nekivágtam a hosszú útnak, és szerencsésen megérkeztünk ide, a faluba. Az anyósoméknál húzódtunk meg. Egész más világ fogadott, ismerkedtem a mezőgazdasági munkákkal, napszámba elmentem, sőt, a kastélyban kórházat rendeztek be, tolmácskodtam az orosz tiszteknek, de dolgozhattam a konyhán, s adtak valamennyi fizetést, meg ugye, az ember marka se maradt üres.

A falu befogadott engem, mert szorgalmas és rendes asszonynak ismert meg. Ahogy hazakerült a párom, műveltük a földeket, de megint csak kevés ideig, négy esztendeig voltam boldog, mert a második párom erősen italozott. A sok ital pedig megrontotta az életünket. Pedig akkor jutott munka, az uram földmunkákra, csatornázásokhoz is eljárt, tartottunk disznókat a néhány holdunk mellett. Rengeteget meszeltem akkoriban, meg a sok napszám, legtöbbet a Farkas-villába jártam, a mezei munkákról ne is szóljak, hiszen nehezen tanultam bele, eleinte még sírtam is, ahogy a többi asszony elhagyott, hiszen fiatal voltam és erős, egészséges. Később meg én kerültem el őket.

Az ötvenes években nehezedett meg az életünk, akkor már három gyerekem kért kenyeret, a férjem nótás ember volt, egyre többet ivott, nincstelenségben voltunk, a férjem elitta a keresetét, arra dolgozott, hogy lecressze a torkán! Ha józan volt, nem bántott bennünket, de többször volt részeg, mint józan. Olyankor nagyon durván viselkedett, ha nem szóltam neki, azért szidott le, hogy miért nem szólok, ha szóltam, akkor meg az volt a baj. Jaj, istenem, hogy mennyit tűrtem! Még ötvenhatban is arra gondoltam, hogy visszamegyek Jugoszláviába. A nagyobbik lányom éppen rokonlátogatóban járt, ott is maradt, s Újvidéken telepedett le.

Sokára könnyebbedett a sorsunk. Jaj, nagyon sokára. A kisebbik lányom iskolába járt, és bizony volt olyan, hogy mezítláb. Aztán ahogy a fiam dolgozott, meg bányásznak tanult, sokat segített nekünk, még tán ő tartotta a családot. Levélben küldözgette a kis pénzecskéjét, de nekünk az mindent jelentett. Az uram? Tőle sokat szenvedtem, a gyerekek is, féltünk tőle, mert csak jött és vert engem. A kislányom mellém állt, közibénk, és bizony gyakran ő kapott ki helyettem. Egyik alkalommal egy metszőollót akart belém vágni, és a kislányom kezét szúrta át vele. Nehéz nekem visszagondolni ezekre, mert a sorsomban több a rossz, a keserűség, mint a jó. Hát hajtott el bennünket a háztól, tán volt is neki valakije, a sok ital megtette a hatását, májbetegségben halt meg, elég korán. Hívott vissza később minket, beszéltünk is, de ha már egyszer elzavart, akkor nem megyünk vissza. Ha szegényen éltünk is, de békességben. Árendás házba szorultunk, a fiam fizette az albérleti, bérleti díjat. A cseszton és a simi után ide jutottunk. Tán ezért is szeretnek engem a faluban, hogy annyit tűrtem.

Amikor ennyire beborult, én a nádüzemben dolgoztam, ott szerettek is, kerestem ezernégyszáz forintot, de a törülközőket mostam, hazahordtam, éjszaka meg kimostam, hogy azért is kapjak valamennyit. Ötvenhat éves koromba kényszerültem el dolgozni a nádüzembe, s négy év múltával kaptam a nyugdíjat, vajmi csekélyet, de az üzem vezetője felokosított, hogy a férjem után jár segély, meg miegymás. A tanácsnál is mellém álltak, úgy kerekedett fel a nyugdíjam 2200 forintra. Szép volt az, köszönet érte. Most meg már meghaladja mindjárt a négyezer forintot.

A kisebbik lányomékkal lakom, amikor megépült ez a ház, azt mondták a gyerekek, a vejem, hogy maradjak csak itthon, ne dolgozzak én már sehol. Az a baj, hogy elszaladt az idő, de még mindennap teszek-veszek a kertben, a ház körül, korán kelek, s amit tudok elvégzek, ritkán még a hegyre, a mezőre is kimegyek, ültetgetek, gyomlálok, kapálgatok, meg ellátom a jószágokat, nyulaim is vannak. Gyönyörködök az unokáimban, öt van, és szeretnek is engem. Ma már nem elég erős a karom, hogy minden munkát ellássak, s a lábam is gyakran fáj, különben jól érzem magamat. Megértem hetvenöt esztendőt, az anyám hetvenhárom évesen halt meg. Nem tudom, nekem még mennyi időm lehet.